

Η ανασκευή του Φρήντριχ Σίλλερ (Friedrich Schiller)

(1759-1805)

Η αισθητική του Καντ επηρέασε αμέσως μια διάνοια αξιοθαύμαστα εξοπλισμένη για να συλλάβει τις θεμελιώδεις διαστάσεις της και να την αναπτύξει προς νέες και ενδιαφέρουσες κατευθύνσεις. Μετά το πρώτο ξέσπασμα της δημιουργικότητάς του, ο δραματικός ποιητής Φρήντριχ φον Σίλλερ στρέφεται για ένα διάστημα στη μελέτη της ιστορίας και της φιλοσοφίας. Διαβάζει προσεκτικά και γόνιμα τον Καντ και βρίσκει στη *τρίτη Κριτική* το επιστημολογικό πλαίσιο, καθώς και τη βασική θεωρία για το ωραίο και τη σχέση του προς τις γνωσιακές λειτουργίες, για να επιλύσει ορισμένα γενικά προβλήματα σχετικά με τον άνθρωπο, τη γενική παιδεία και την ελευθερία.

Κατορθώνει να συνδυάσει αυτές τις καντιανές ιδέες με άλλες επιδράσεις που έχει δεχτεί, όπως την παιδαγωγική και ηθική θεωρία που είχε αναπτύξει ο φίλος του Φίχτε και τις μεταφυσικές υποθέσεις του Γκαίτε, που είναι επιστήθιος σύντροφός του. Ασχολείται με τα αισθητικά προβλήματα από το 1792 έως το 1796, προτού γράψει τα τελευταία θεατρικά του έργα, και εκπονεί μια σειρά δοκιμίων για το ωραίο (*Καλλίας ή Περί του Καλού*), το υψηλό, την τραγωδία, την αφελή και συναισθηματική ποίηση.

Στο έργο *Περί της αισθητικής παιδείας του ανθρώπου* (1793-95), ο Σίλλερ θέτει ένα ερώτημα που κανένας δεν είχε διατυπώσει πιο διεισδυτικά από την εποχή του Πλάτωνα: *ποιος είναι ο απώτερος ρόλος της τέχνης στην ανθρώπινη ζωή και τον πολιτισμό*. Για να απαντήσει, ο Σίλλερ συνδυάζει τη δική του (καντιανής εμπνεύσεως) αντίληψη για τις γνωσιακές λειτουργίες του νου, τους βαθείς στοχασμούς του για την ιστορία της κουλτούρας και του πολιτισμού, και το έντονο αίσθημά του ότι ζει σε μια εποχή πολιτιστικής κρίσης, αναφορικά με την οποία χρειάζεται να βρεθεί μια εποικοδομητική λύση.

Ο Σίλλερ αρχίζει με τη σύγκριση δύο καταστάσεων του ανθρώπου: τη *φυσική* ή *αισθησιακή* κατάσταση, στην οποία πρωτοεμφανίζεται ο άνθρωπος, και την *έλλογη* ή *ηθική* κατάσταση, την οποία πρέπει να διαμορφώσει υποκινούμενος από την

ελευθερία του. Η ανώτατη ηθικότητα στην οποία φιλοδοξεί να φτάσει ο άνθρωπος δεν μπορεί να επιτευχθεί με το να απαρνηθεί την αισθησιακή του φύση, αλλά μονάχα με το να την οδηγήσει σε μια *ανώτερη σύνθεση*. Το μεμονωμένο άτομο, για να εξανθρωπιστεί, για να φτάσει δηλαδή στην ιδανική του φύση, πρέπει να *εναρμονίσει* τις διάφορες δυνάμεις του, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που το κράτος πρέπει να εναρμονίσει τις αλληλοσυγκρουόμενες βουλήσεις των πολιτών του.

Παρότι η ιδέα της πολιτικής ελευθερίας, των αναπαλλοτριωτων δικαιωμάτων, έχει διαδοθεί σε τέτοιο βαθμό ώστε ο άνθρωπος να μπορεί να κυριαρχήσει πάνω στον εαυτό του, μια διάχυτη ηθική απάθεια τον εμποδίζει ωστόσο να επωφεληθεί από αυτή την ευκαιρία. Επιπλέον, η ίδια η ανάπτυξη της γενικής παιδείας έχει προκαλέσει ένα βαθύ σχίσμα στην ανθρώπινη φύση. Ο πολιτισμός δεν μπορεί να αναπτυχθεί χωρίς την εξειδίκευση των λειτουργιών, χωρίς παραχωρήσεις στις δεξιότητες και στις επιθυμίες. Το πρόβλημα είναι με ποιον τρόπο θα ξεπεραστεί αυτός ο κατακερματισμός της κοινωνίας και του εγώ. Όπως ισχυρίζεται ο Σίλλερ, ο χαρακτήρας του ατόμου και ο χαρακτήρας του κράτους συνδέονται μεταξύ τους τόσο στενά, ώστε θα μπορούσε να φανεί μάταιη η προσπάθεια να σπάσει κανείς αυτό τον φαύλο κύκλο, για να βελτιώσει και τους δύο μαζί: «Χρειαζόμαστε γι' αυτό τον σκοπό κάποιο όργανο που δεν μας το παρέχει το Κράτος και μ' αυτό το όργανο πρέπει να ανοίξουμε πηγές που να μείνουν ανόθευτες και καθαρές μέσα σ' όλη την πολιτική διαφθορά. [...] Το όργανο αυτό είναι οι Καλές Τέχνες και τα αθάνατα παραδείγματά τους ανοίγουν ετούτες τις πηγές (9^η επιστολή).

Ο Σίλλερ γνωρίζει βέβαια ότι αξιώνει πολλά από την τέχνη και την ομορφιά. Μας υπενθυμίζει ότι υπάρχουν σημαντικές ιστορικές ενδείξεις που ρίχνουν μια σκιά αμφιβολίας σ' αυτή την αξίωση, καθώς η ομορφιά μπορεί να προσελκύει την προσοχή απλώς σε επιφανειακά ζητήματα, στην επίφαση (Shein) των πραγμάτων και όχι στην πραγματικότητα, στην απλή απόλαυση και όχι στην κοινωνική δραστηριότητα. Επιπλέον, «πρέπει να μας προβληματίζει η διαπίστωση ότι σχεδόν κάθε εποχή της ιστορίας στην οποία οι τέχνες ανθούν και επικρατεί η καλαισθησία, η ανθρωπότητα βρίσκεται σε κατάσταση παρακμής, και δεν μας δίνει ούτε ένα παράδειγμα περίπτωσης στην οποία ο υψηλός βαθμός αισθητικής αγωγής και η πλατιά διάδοσή της σ' έναν λαό συμβάδισαν με την πολιτική ελευθερία και τη δημόσια χρηστότητα (10^η επιστολή).

Αλλά οι σκέψεις αυτές, καθώς είναι απλώς εμπειρικές, αντανακλούν σύμφωνα με τον Σίλλερ απλώς περιστασιακά γεγονότα και μπορούν να ανασκευαστούν μόνο με μια υπερβατολογική έρευνα. Χρειάζεται επομένως να αναζητήσουμε, υιοθετώντας την επιχειρηματολογία του Καντ, τα *a priori* θεμέλια της «καθαρής έλλογης έννοιας του Ωραίου» και «να τη συναγάγουμε απλώς και μόνο από τη δυνατότητα ύπαρξης μιας φύσης, που να είναι μαζί αισθητή και έλλογη», δείχνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο ότι «η Ομορφιά είναι αναγκαία συνθήκη της ανθρωπιάς».

Εξαιτίας της δισυπόστατης φύσης του ανθρώπου, ο οποίος ζει στον αδιάκοπα μεταβαλλόμενο κόσμο της αίσθησης, αλλά διατηρεί παράλληλα μια εσωτερική ταυτότητα η οποία οργανώνει τα υλικά της αίσθησης και τα μετασηματίζει σε νόμο, ο άνθρωπος έχει δύο βασικές τάσεις ή παρορμήσεις: την αισθησιακή παρόρμηση (*Stofftrieb*) που μας προσδένει στη Φύση και μας εντάσσει στη ροή του χρόνου, και τη μορφική παρόρμηση (*Formtrieb*), η οποία αποτυπώνει το αίτημα του ελεύθερου και έλλογου ανθρώπινου εγώ «να επέλθει αρμονία στην ποικιλία των εκδηλώσεών του». Οι τάσεις αυτές είναι αντίθετες μεταξύ τους, αλλά φαίνεται να καλύπτουν όλο το εγώ. «Πώς μπορούμε, λοιπόν, να αποκαταστήσουμε την ενότητα της ανθρώπινης φύσης;», αναρωτιέται ο Σίλλερ στη 13^η επιστολή.

Ο άνθρωπος δεν μπορεί να εξανθρωπιστεί αν η μία από τις παρορμήσεις θυσιαστεί χάριν της άλλης. «Αν υπήρχαν περιπτώσεις στις οποίες ο άνθρωπος θα είχε συγχρόνως αυτά τα δύο βιώματα, δηλαδή θα είχε συνείδηση της ελευθερίας τους και συνάμα συναίσθηση της ύπαρξής του [...], τότε ο άνθρωπος θα είχε πλήρη εποπτεία της ανθρωπιάς του και το αντικείμενο που του προκάλεσε αυτό το όραμα θα του χρησίμευε ως *σύμβολο* του πραγματωμένου πεπρωμένου του (14^η επιστολή).

Ο Σίλλερ ονομάζει παρόρμηση του παιγνιδιού (*Spieltrieb*) τη σύνθεση της αισθησιακής και της μορφικής παρόρμησης, η οποία υπερβαίνει και τις δύο ανυψώνοντάς τις σε ανώτερο επίπεδο. Καθώς η αισθησιακή παρόρμηση επιζητεί τη ζωή ως αντικείμενό της και η μορφική παρόρμηση τη μορφή, η παρόρμηση του παιγνιδιού αποκρίνεται λοιπόν στη ζωντανή μορφή (*Lebensform*) ή Ομορφιά (15^η επιστολή).

Έτσι, σε αντίθεση με τον Καντ, η ομορφιά είναι αντικειμενική ποιότητα για τον Σίλλερ. Σε μια επιστολή του την περιγράφει ως «ελευθερία στο φαινόμενο», ως αέρα αυτοδιάθεσης στο αισθητό αντικείμενο. Η επιμονή του Καντ στην υποκειμενικότητα της ομορφιάς ήταν ένα από τα πράγματα που ενοχλούσαν τον Σίλλερ από τη στιγμή που άρχισε να τον μελετάει. Αναζήτησε λοιπόν μια εξήγησή της που να την κάνει πιο αντικειμενική. Χρησιμοποιώντας τον όρο «παιγνίδι» ο Σίλλερ έχει κυρίως κατά νου το είδος εκείνο της φαντασίας των γνωσιακών ικανοτήτων που περιγράφει ο Καντ, διευρύνοντας ωστόσο το περιεχόμενο του όρου.

Δεν έχει την πρόθεση να αναγάγει την τέχνη σε παιγνίδι με την κοινή σημασία του όρου, δηλαδή στις αθλοπαιδιές και στα ψυχαγωγικά παιγνίδια, αλλά βρίσκει σε αυτές τις δραστηριότητες (σε τούτο τον ιδιόμορφο συνδυασμό ελευθερίας και αναγκαιότητας, ο οποίος προκύπτει από την εθελοντική υποταγή σε κανόνες με αποκλειστικό σκοπό τη διασκέδαση) μια νύξη για την ανώτερη πνευματική σύνθεση που χαρακτηρίζει το αισθητικό. «Ο άνθρωπος παίζει μονάχα όταν είναι άνθρωπος μ' όλη τη σημασία της λέξης, και είναι ολότελα Άνθρωπος μόνο όταν παίζει», ισχυρίζεται ο Σίλλερ. Επομένως, μέσα από την Ομορφιά πραγματώνουμε, όσο αυτό είναι δυνατόν, την ανθρωπιά μας.

Στην ολοκληρωμένη αισθητική εμπειρία «βρισκόμαστε ταυτόχρονα σε κατάσταση τέλει ηρεμίας και εξαιρετικής συγκίνησης. Το αποτέλεσμα είναι εκείνο το θαυμάσιο συναίσθημα για το οποίο η λογική δεν διαθέτει έννοια ούτε η γλώσσα όνομα» (15^η επιστολή). Αλλά καθώς έχει «ταυτόχρονα ανακουφιστική και διεγερτική επίδραση» (16^η επιστολή), ορισμένες εμπειρίες θα τείνουν περισσότερο προς τον «καταπραϋντικό» και άλλες προς τον «ενεργοποιητικό» πόλο. Η υπέρτατη ευχαρίστηση είναι η ελευθερία του πνεύματος στο ζωντανό παιγνίδι όλων των δυνάμεων του. Η ελευθερία αυτή ταυτίζεται με την αισθητική εμπειρία.

Μπορούμε να διαγνώσουμε, ωστόσο, έναν βαθύ διχασμό στη σύλληψη του Σίλλερ σχετικά με την «αισθητική κατάσταση» (20^η επιστολή). Κατά πόσο άραγε η «αισθητική κατάσταση» είναι απλώς μεταβατική ή απλώς τελική; Το πολιτιστικό ερώτημα από το οποίο ξεκινά ο Σίλλερ αναφέρεται στο πώς μπορεί ο άνθρωπος να περάσει από την αισθησιακή στην έλλογη (ηθική) κατάσταση.

Ένα από κυριότερα επιχειρήματά του είναι ότι η τέχνη επιτρέπει τη μετάβαση καθώς προσφέρει μια *μέση οδό*, μια ενδιάμεση κατάσταση η οποία συνδυάζει τις δύο προηγούμενες καταστάσεις. Η τέχνη επιτρέπει εν μέρει κάτι τέτοιο, καθώς διδάσκει τη «θέαση» (25^η επιστολή), η οποία δίνει τη δυνατότητα στον στοχασμό. Με άλλα λόγια, η τέχνη υποθάλλει τη χαρά απέναντι στην επίφαση αποδεσμευόμενη από τον κόσμο των αισθήσεων, τον οποίο δεν απαρνείται ωστόσο. Το ωραίο «προλειαίνει το δρόμο για τη μετάβαση της ανθρωπότητας από την αίσθηση στην σκέψη» (19^η επιστολή), καθώς «δεν υπάρχει άλλος τρόπος για να γίνει ο αισθησιακός άνθρωπος έλλογος από το να γίνει πρώρα αισθητικός». (23^η επιστολή).

Απ' αυτή την άποψη, η ομορφιά έχει μία και μόνη λειτουργία, να απελευθερώσει τον άνθρωπο κατά τέτοιον τρόπο ώστε αυτός να μπορεί να πραγματώσει το ανώτερο εγώ του (21^η επιστολή). Αλλά, όταν εκτυλιχτεί αυτή η διαδικασία και η παρόρμηση του παιγνιδιού γίνει πιο συγκεκριμένη, προβάλλει η αισθητική κατάσταση όχι απλώς ως βήμα προς την ανώτατη κατάσταση του ανθρώπου, αλλά ως *συστατικό* της στοιχείο. Μόνο σ' αυτή την κατάσταση η αισθησιακή και η διανοητική πλευρά του ανθρώπου διατηρούν μια ελεύθερη, αρμονική σχέση μεταξύ τους, και μόνο μέσα από το συνεχές βίωμα του ωραίου μπορεί το πολιτικό σύστημα να συνδυάσει την τάξη με την ελευθερία. Ποτέ δεν αποδόθηκε μεγαλύτερη σημασία στην αισθητική *αγωγή* του ανθρώπου¹.

¹ Βλ. Μ. C. Beardsley, *Ιστορία των Αισθητικών Θεωριών*, ό. π. σ. 126-129